

Kloster och klosterliv i det medeltida Skara stift

Kloster och klosterliv i det medeltida Skara stift

Red. Johnny Hagberg

Boken är tryckt med bidrag från

Pro Fide et Christianismo
(Kh Nils Henrikssons stiftelse)

Birgittastiftelsen

Grevillis fond

Västergötlands Fornminnesförening

Omslagsbild framsida: Franciskanermunk.

Träsnitt ur *Vorstellung aller Geistlichen Orden-Personen*, 1724

Omslagsbild baksida: Gudhems klosterruin. Foto Reino Korhonen

© Författarna 2007

Ingår i Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie: 33

Tryck: Solveigs Tryckeri, Skara 2007

ISBN 978-91-976688-5-9

INNEHÅLL

Författarpresentation	9
Förord	
Johnny Hagberg	11
Vägen till Varnhem, Ragnar Sigsjö	15
Cistercienserna i Västergötland, Elisabet Regner	37
Gudhems kloster, Ingemar Fägerlind	63
Tiggarbrödernas konvent i Skara, Bertil Nilsson	81
Klostret i Lödöse, Rune Ekre	109
Dominikanerne i Västergötland, Johnny G. Jacobsen	159
Franciskanerne i provinsen Dacia, Jørgen Nybo Rasmussen	185
Antonitklostret i Ramundeboda, Helmut Bednar	201
Västergötlands kloster och reformationen, Martin Berntson	253
I den Helige Andes tjänst, Anders Arborelius	283
Det tidigmedeltida klosterfolket och Bibeln, Alf Härdelin	313
Moder Maria Elisabeth Hesselblad OSsS från Fåglavik, Lars Cavallin	329
Förteckning över publikationer	341

JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSEN

Dominikanerne i Västergötland

- Konventerne i Skara og (Gamla) Lödöse betragtet som en del af Prædikantordenens nordiske provins Dacia

Dominikanerordenens historie rækker tilbage til starten af 1200-tallet, hvor den blev oprettet som pavekirkens modtræk imod de omsiggribende kætterbevægelser og for at dække et generelt større behov for en veluddannet orden af mobile prædikanter rettet på befolkningen i højmiddelalderens byer, som hverken de gamle munkeordener eller bispekirken tilsyneladende rigtig kunne nå. Den middelalderlige betegnelse for ordenens medlemmer var da også "prædikebrødre" (sv.: *predikarbröder*, lat.: *fratres predicatorum*) eller bare "prædikanter". I Norden og England fik de i løbet af 1400-tallet desuden tilnavnet "sortebrødre" (sv.: *svartbröder*, eng.: *Black Friars*) fordi de over den ellers hvide klædedragt bar en sort kappe med hætte, når de færdedes uden for klosteret eller deltog i gudstjenesterne i deres kirker, som i et vist omfang også var åbne for offentligheden. Pudsigt nok kendes tilsvarende "sortebrødre"-betegnelser stort set ikke på kontinentet.

De dominikanske prædikebrødres første opgave var netop at prædike imod de sydfranske katharer, hvis religiøse ledere ikke mindst høstede stor respekt blandt almuen ved at kunne kombinere vel-formuleret og logisk prædiken med en nøjsom og ydmyg levevis, begge dele noget den katolske kirkes gejstlige dengang havde meget svært ved at konkurrere med. Prædikebrødrene, der udsprang af det augustinske kannikemiljø, måtte derfor ikke blot sætte sig i stand til at kunne overbevise tvivlerne med vise ord og klar tale, men også ved at foregå dem med et godt eksempel i form af en nøjsom, apostolsk levemåde. Samtidig med Dominikanerordenen opstod Franciskanerordenen ("de små brødre" eller "gråbrødrene"), for hvem fattigdomsidealet var det grundlæggende omdrejningspunkt,

og for begge ordener gjaldt det som udgangspunkt, at deres klostre ikke måtte eje gods eller andre indtægtsgivende privilegier, men at konventerne i stedet skulle ernæres udelukkende ved lægbefolkningens daglige gavmildhed, og dermed sikres imod at miste kontakten til folket. De dominikanske og franciskanske gejstlige var derfor heller ikke at betegne som hverken munke eller kannikker, men derimod som "tiggerbrødre".

Men hvorfor kom de så til Skandinavien? Her hørte kættere dog ikke just til Kirkens primære problemer i 1200-tallet. Ikke desto mindre kom Sverige og det øvrige Norden hurtigt med på det dominikanske Europakort med klosteroprettelser i Sigtuna og Lund omkring 1220 - og dermed ganske få år efter ordenens officielle grundlæggelse i 1216. Konventet i Sigtuna måtte ganske vist i første omgang hurtigt opgives igen pga. politisk uro, men i 1237 var prædikebrødrene tilbage i Sigtuna. Inden da var et konvent blevet oprettet i Visby på Gotland i slutningen af 1220'erne, og derpå fulgte i det middelaldersvenske område konventer i Skänninge (1237), Skara (1239), Kalmar (1243), Lödöse (1243), Västerås (1244), Åbo (1249), Strängnäs (1268) og endelig Stockholm (1343-44). Dertil stiftedes dominikanske nonneklostre i Skänninge (1281) og Kalmar (1299). Endnu flere dominikanerklostre oprettedes i det middelalderlige Danmark, nemlig 17 (heraf to nonneklostre), mens brødrene i Norge fik fire klostre. Dertil hørte konventerne i Tallinn (Estland) og Viborg (Rusland) med til Dominikanerordenens nordiske provins *Dacia* (se fig. 1).

Baggrunden for de dominikanske klosterstiftelser i Västergötland

I Västergötland slog prædikebrødrene sig således relativt tidligt ned i Skara og Lödöse. Såvel valget som rækkefølgen af dominikanske klosterbyer i Västergötland er uhyre karakteristisk for ordenens udbredelsesmønster generelt i Europa. De allerførste konventer blev oprettet ved de store universiteter, og da vi i 1200-tallets Norden endnu ikke havde nogle af disse, kom vi så at sige med i "anden bølge" i perioden 1225-50, hvor det primært var bispestæderne, der var mål for dominikanske klosterstiftelser.

Blandt kirkehistorikere er der tradition for en slags intern rangordning af de syv svenske stiftsbyer, hvor ærkebispestaden Uppsala

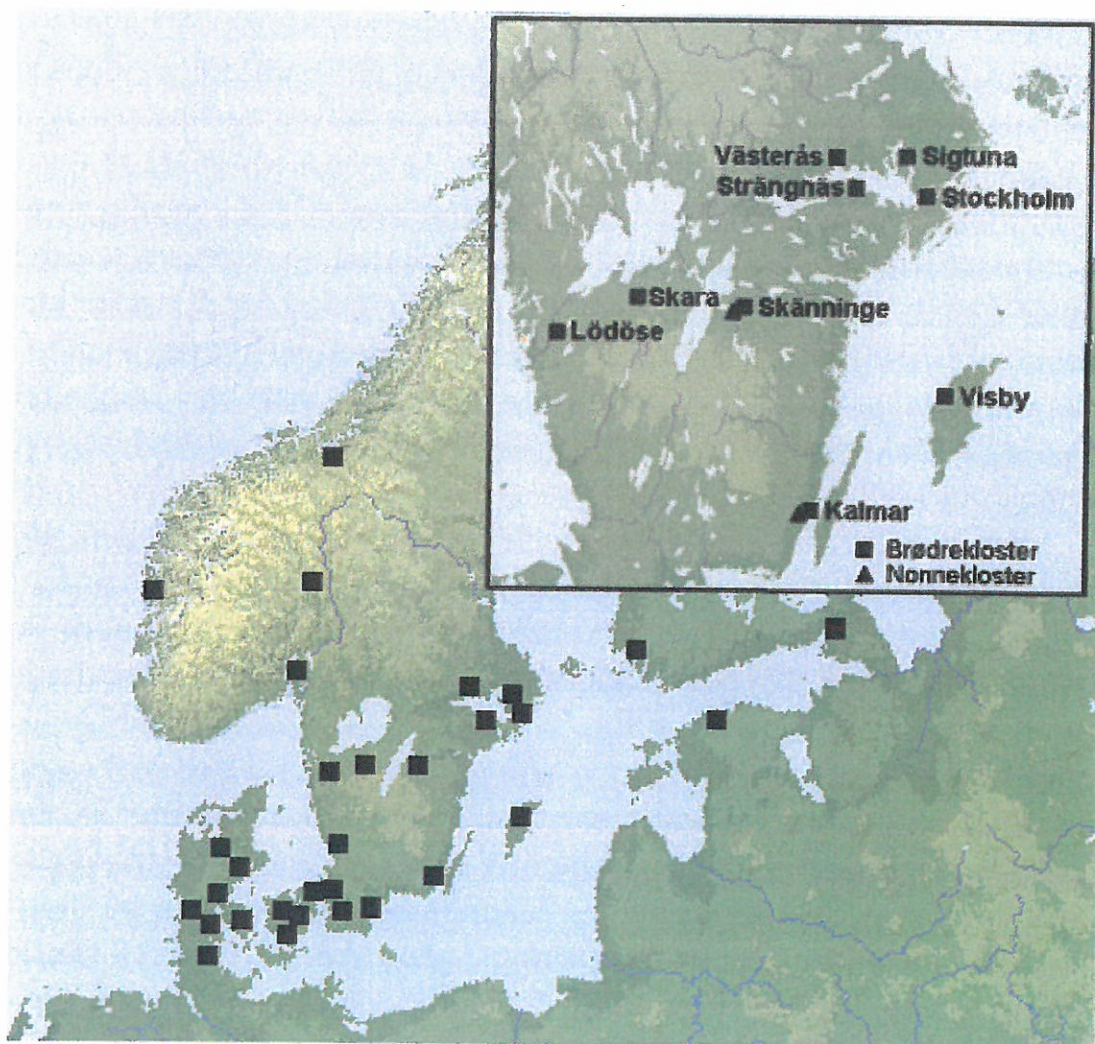

Fig. 1. Kort over fordelingen af dominikanerklostre i den nordiske provins Dacia umiddelbart før reformationen med indsat kort over ordenens konventer i middelalderens Sverige

følges af de gøtiske stiftsbyer Linköping og Skara, hvorpå Strängnäs, Västerås, Växjö og Åbo følger efter.¹ Bortset fra Strängnäs passer denne rangorden ganske godt med de svenske dominikanerstiftelsers kronologi. Ganske vist fik Linköping aldrig et dominikanerkloster, men til gengæld kom der hurtigt et ved provstesædet i det nærliggende Skänninge, hvorfra også bispestaden utvivlsomt er blevet betjent. Placeringen kan indikere, at prædikebrødrene forgæves har søgt at få tilladelse til en klosterstiftelse i Linköping, men af ukendte årsager er blevet nægtet dette, og så i stedet har valgt nabobyen Skänninge -

1 Bl.a. Sven-Erik Pernler, *Sveriges kyrkohistoria. Hög- och senmedeltid*, bind 2, Stockholm 1999, s. 9.

måske med håb om en senere flytning. Sådanne eksempler haves fra flere andre steder i Nordeuropa. Imidlertid var Skänninge allerede på dette tidspunkt et vigtigt centrum i rigspolitisk og til dels også økonomisk henseende som mødested for de svenske herredage - og i øvrigt også ganske tæt ved Birger Jarls stamborg. Også i gejstlig sammenhæng udviklede Skänninge sig snart til et af de vigtigste centre i såvel den svenske kirkeprovins (bl.a. som hjemsted for det store kirkekoncil i 1248) som hos de nordiske dominikanere, hvorfor eventuelle indledende tanker om en flytning rimeligvis snart blev opgivet. I stedet fik Linköping et konvent af franciskanske gråbrødre så relativt sent som i 1287.

Men hvorfor nu denne generelle nære tilknytning imellem bispesæder og dominikanerklostre, der anlæggelsesmæssigt især kan spores i anden fjerdedel af 1200-tallet? Såvel ærkebisperne som de lokale bisper var tilsyneladende ganske interesserede i at modtage prædikebrødrene i deres stifter, hvor mange klostre ligefrem synes oprettet på bispernes initiativ og ofte ganske tæt ved domkirken og de tilhørende domkapitler. Årsagen var efter alt at dømme, at den unge nordiske kirke havde problemer med at opnå et tilstrækkelig højt teologisk uddannelsesniveau blandt sine kannikker og på domskolerne, hvor sognepræsterne siden Laterankonciliet i 1215 skulle gives en bedre oplæring end hidtil. Højmiddelalderens Nordeuropa var ikke just spækket med højere teologiske læreanstalter, og i stedet for at sende kannikkerne ned på kostbare ophold i Europa, var det uligt lettere at have kvalificerede undervisere boende i nabohuset. Dertil var prædikebrødrene tiltænkt en betydelig rolle i den danske og svenske mission i Baltikum og Finland, og både dominikanske og franciskanske brødre varetog i vidt omfang Kirkens promovering af korstogene i 1200-tallet - såvel til Det Hellige Land som til det østlige Østersøområde.

Den store mester i nordisk dominikanerhistorie, Jarl Gallén, var af den opfattelse, at mens prædikebrødrene gennemgående synes at have fået en varm velkomst hos de danske og de norske bisper, var modtagelsen hos de svenske i begyndelsen lidt mere lunken, hvilket ifølge Gallén kunne hænge sammen med, at Kirken her endnu var knapt så solidt etableret og forholdsvis upåvirket af den gregorianske reformbevægelse, hvorfor mange bisper kan have været noget skeptiske over for tanken om at lade en orden af uafhængige prædikan-

ter få indflydelse i deres bispedømmer.² Dette skulle således være en mulig forklaring på, at Strängnäs og Linköping ikke fik tiggerbrødrekonventer førend i henholdsvis 1268 og 1287.³ Bortset fra ærkebiskop Olov Basatömir, der fik forpurret den første klosterstiftelse i Sigtuna, er det dog småt med konkrete belæg for en sådan modstand, og i hvert fald Olovs ærkebispelige efterfølger Jarler fremstår som værende særdeles positiv over for prædikebrødrene. I ærkebiskop Jarlers tid (c.1235-1255) oprettedes syv af middelalderens ialt ti prædikebrødreklostre på svensk område, tiggerbrødrenes rettigheder i den svenske kirkeprovins blev lovformeligt sikret, og da Jarler døde, blev han - noget usædvanligt for en ærkebiskop - gravlagt hos prædikebrødrene i Sigtuna.

En medvirkende årsag til en eventuel tøven hos de svenske biskoper ved at skaffe prædikebrødre til stiftsbyerne kan have været, at de færreste svenske bispesæder endnu havde tilknyttede domkapitler med kannikker, som kunne drage nytte af brødrenes undervisning. I midten af 1200-tallet fandtes der med sikkerhed kun sådanne i Uppsala (1247) og Linköping (1232). I 1250'erne virkede en pavelig legat ivrigt for at få oprettet kapitler ved samtlige svenske domkirker, men tilsyneladende kneb det især med at sikre økonomien for disse. Sammenlignet med eksempelvis de danske domkapitler var antallet af kannikker endvidere længe ganske beskedent. I midten af 1200-tallet ønskede paven, at der ved ærkesædet skulle være en prælatus og fem kannikker, hvor man i Lund og Roskilde på samme tid havde

2 Jarl Gallén, *La province de Dacie de l'ordre des frères prêcheurs*, Helsinki 1946, s. 37. En tilsvarende selvstændighed synes ligeledes at have været udbredt i de lokale sogne, hvis gudstjenesteliv i midten af 1200-tallet end ikke domkirkerne havde megen indflydelse på. Pernler 1999, s. 15.

3 Når prædikebrødrene i 1237 valgte at slå sig ned i Sigtuna ca. 30 km syd for det gamle ærkebispesæde i (Gamla) Uppsala, skyldes det derimod forholdsvis sikkert ikke modvilje fra sekulær side, idet daværende ærkebiskop Jarler var brødrene uhyre venligt stemt. Såvel økonomisk som pastoralt set var byen i Mälardalen et langt mere attraktivt sted for prædikebrødrene at have deres kloster end Uppsala, hvortil brødre fra Sigtuna i stedet straks fra begyndelsen havde deres jævnlige gang, og hvor de med tiden også fik et hus til overnatning. Den manglende, dominikanske klosterstiftelse ved bispesædet i Växjö skyldes på samme måde mangelen af en egentlig bydannelse, hvilket i øvrigt også er forklaringen på det eneste danske bispesæde uden et nærliggende dominikanerkloster, nemlig Børglum i Nordjylland.

20-30 kannikker. Op gennem 1300-tallet voksede de svenske kapitler dog en del, så der i Uppsala ved reformationen var 22 kannikker, og i de øvrige typisk 8-12 kannikker. Biskoppen i Skara havde allerede i 1220 fået pavens tilladelse til at oprette et regulært domkapitel efter augustinsk regel, alternativt et sekulært kapitel. Hvornår et sådan kapitel af kannikker er blevet implementeret er dog usikkert, men den første sikre omtale af et aktivt domkapitel i Skara er fra 1257.⁴ De dominikanske prædikebrødre i Skara kan således meget vel have spillet en stor rolle i oplæringen af disse første generationer af skarakannikker, og dermed indirekte også i den videre undervisning af Västergötlands sognepræster op gennem 1200-tallet.

Allerede fire år efter oprettelsen af det dominikanske konvent i Skara fulgte så endnu et i Lödöse i 1243 - i øvrigt samme år som den dominikanske klosteroprettelse i Kalmar. Traditionelt ville man i dominikanerhistorisk sammenhæng sige, at stiftelsen af et prædikebrødrekonvent i Lödöse på bedste vis repræsenterer ordenens "tredje bølge" af klosteranlæggelser, hvor man nedsatte sig i byer af stor økonomisk og/eller politisk betydning i de respektive regioner. Denne bølge havde dog især sin udbredelse i anden halvdel af 1200-tallet, og at de eneste ikke-stiftsbyer med dominikanerklostre før 1250 i Norden netop var Visby, Lödöse og Kalmar afspejler disse byers store handelsøkonomiske betydning - for Lödöses vedkommende som port for det svenske riges passage til Kattegat (sv.: Västerhavet) via Götaelven og derfra den videre forbindelse til f.eks. Norge, England og Flandern. Den dominikanske klosterstiftelse i Lödöse har muligvis været bygget op omkring en ældre sognekirke, idet der under den gotiske klosterkirke er fundet rester af en mindre kirke dateret til 1100-tallet.⁵ Dette vil i givet fald langt fra være usædvanligt for ordenen, der vides at have overtaget flere tidligere sognekirker, borgkapeller og sågar domkirker, om end fænomenet ikke har været helt så udbredt i Norden som i det øvrige Europa.

4 Kauko Pirinen, "Domkapitel", i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bind 3, sp. 185-195.

5 Kristina Carlsson & Rune Ekre, *Gamla Lödöse, 'Medeltidsstaden'* rapport nr. 21, Stockholm 1980, s. 83.

De vestgøtiske konventers position i provinsen Dacia

I Dominikanerordenen var alle konventer i princippet ligeværdige. Selvom konventet i Lödöse sandsynligvis i vidt omfang blev oprettet fra det få år ældre konvent i Skara, så ville der ikke være tale om samme moder-/datterklosterforhold, som man f.eks. finder hos cistercienserne. Alle de dominikanske konventer var i organisationsmæssig henseende direkte underlagt provinsen, i dette tilfælde *Dacia*, hvorfra repræsentanter fra alle konventerne mødtes til et provincialkapitel en gang om året, typisk hen på sensommeren, hvor meddelelser fra ordenens store generalkapitel (som regel afholdt i pinsen) blev videregivet og hvor retningslinier for det kommende år blev stukket ud, hvorefter en udvalgt provincialprior stod for provinsens ledelse indtil næste kapitelmøde. Det var ligeledes provincialprien, der sammen med nogle særligt udpegede visitatorer skulle rejse rundt og inspicere forholdene i provinsens klostre. Til det formål blev provinserne med tiden underinddelt i et antal visitationsdistrikter, hvor f.eks. de vest- og østgøtiske konventer ofte udgjorde ét distrikt (*domus gotie*), mens konventet i Visby var knyttet til de "oversøiske" klostre i Åbo og Tallinn (*domus maritimi*).

I 1270'erne overvejede Dominikanerordenens generalkapitel at indføre en ordning svarende til franciskanernes med en fuldkommen underinddeling af provinsen i vikariater (hos franciskanerne kaldt 'kustodier') under opsyn af en vikar, der i princippet havde samme funktioner som provincialen på et slags mellemliderniveau. Idéen blev officielt opgivet i 1275, men der er uenighed blandt historikerne om, hvorvidt vikariatsystemet ikke alligevel blev praktiseret mange steder, bl.a. under betegnelser som *nationes* baseret på sproglige grupperinger inden for provinserne. Især under unionstidens nationale spændinger de nordiske kongeriger imellem kan man støde på særlige svenske eller svensk-norske vikarer i det nordisk-dominikanske kildemateriale. Hos franciskanerne kendes til bitre kampe fra slutningen af 1300-tallet imellem især de svenske og de danske konventer, idet danskerne udnyttede deres flertal i provinsen til konsekvent at besætte posten som provincialminister - trods formaninger fra såvel

paven som generalministeren om det modsatte.⁶ Sådanne interne, nationale splittelser kunne anvendes af politiske kræfter uden for ordenen, som f.eks. da ærkebiskop Jakob Ulfsson af Uppsala på det svenske kirkekoncil i 1474 søgte at samle den svenske kirke, inkl. tiggerordenene, omkring Sten Stures løsrivelseskamp imod den danske unionskonge. Hos de nordiske prædikebrødre er der også antydninger af en spirende "national bevidsthed" provinsens klostre imellem, men så tilspidsede konflikter som hos franciskanerne kendes ikke. En medvirkende årsag kan måske være, at der i den dominikanske provins var antalsmæssig ligevægt imellem danske og ikke-danske konventer. Med stiftelsen af konventet i Stockholm i midten af 1300-tallet fik den ikke-danske side endda overtal.

Selvom konventerne principielt set var jævnbyrdige, så var nogle konventer tydeligvis "mere lige end andre". Således havde de ældste og største konventer generelt mere at sige indenfor provinsen, hvor de f.eks. dannede rammen om flere provincialkapitler end de mindre konventer, og dertil leverede de markant flere provincialpriorer, generalvikarer og andre ledende brødre end de øvrige. Mens alle konventer skulle have en grundskole, havde provinsens store konventer en slags videregående skoler, hvor de bedste lektorer underviste, og det var næsten udelukkende herfra, at de bedst begavede brødre af generalkapitlet blev bevilget ophold ved ordenens generalskoler eller universiteterne i Europa. I Skotland kan det følges, hvordan mange lektorer og priorer ofte startede deres lederkarrierer i de mindre konventer, hvorfra de (eventuelt) avancerede til de store, inden de som aldrende brødre kunne trappe ned igen i de mindre.⁷ Ved de årlige provincialkapitler var det endvidere kutyme, at priorerne blev sat ved bordet i rangorden efter klostrenes anciennitet, hvilket i Norden skulle betyde, at prioren fra Lund sad nærmest provincialen, fulgt af priorerne fra Visby og Ribe, og så videre. Selvom materialet fra Norden ikke giver mulighed for tilsvarende slutninger, så er det tydeligt, at en håndfuld af provinsens klostre rangerede over resten. Dette gjaldt i særgrad konventerne i Lund, Visby, Roskilde, Sigtuna

6 Jørgen Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*, Kevelaer 2002, s. 180-181.

7 Janet P. Foggie, *Renaissance religion in urban Scotland: the Dominican order, 1450-1560*, Leiden 2003, s. 80.

og Skänninge. Som det fremgår, var det gamle kloster i Ribe (oprettet i 1228) ikke at finde i topgruppen, og en høj alder alene var da heller ikke nok til kunne hævde en særlig forrang. I middelalderens senere del fik konventet i Stockholm en førende stilling, hvilket således ikke kan forklares med alder, men derimod med den tilknyttede bys store økonomiske og politiske betydning.

Hvordan passer de vestgøtiske konventer så ind i denne hierarkiske struktur? Det kan være svært at fastslå, eftersom rangeringen som nævnt ikke var officiel og derfor ikke fremgår af nogen lister, og man kan heller ikke slutte noget entydigt ud af antallet af omtaler af de forskellige klostre, eftersom kildebevaringen er højst forskellig regionerne imellem. En opstilling af de bevarede kildeomtaler af konventerne i Skara og Lödöse er således ikke videre imponerende, men formentlig heller ikke statistisk retvisende. Vi kan desværre heller ikke melde om særlig mange berømtigheder blandt de vestgøtiske prædikebrødre. Bedst kendt er nok broder Algot, der var magister i teologi og prior i Skara i 1330-40'erne, og som i sit livs efterår synes at have været en ganske nær ven af den hellige Birgitta.⁸ Der kan imidlertid alligevel næppe være tvivl om, at konventet i Skara hørte til laget lige under de fem-seks helt store, sammen med bl.a. konventerne i Trondheim og Åbo. Selvom Lödöse nok var Vestsveriges økonomisk vigtigste stad frem til midten af 1400-tallet, så havde konventet i Skara tydeligvis større ordenspolitisk vægt, hvilket givetvis hang sammen med bispesædets tilsvarende stærke rolle i det gejstlige Sverige. Den interne rangfølge illustreres måske ganske godt med antallet af kendte provincialkapitler før 1370, hvor eksempelvis Sigtuna og Skänninge hver stod for tre, Skara havde ét (i 1275), mens Lödöse ikke er noteret for nogen. Denne form for kvantitative slutninger skal dog tages med store forbehold, idet den geografiske placering af prædikebrødrenes nordiske provincialkapitler kun kendes for et ganske lille antal, hvor f.eks. det ellers på andre parametre så dominerende konvent i Roskilde ikke vides at have afholdt et eneste.

Med placeringer i Sveriges angiveligt tredjevigtigste bispestad og Vestsveriges vigtigste handelsby kan det måske undre, at vi alligevel synes at skulle finde konventerne i Skara og Lödöse lidt nede i rækkerne. Imod de vestgøtiske dominikanerkonventers position indenfor

8 Gallén 1946, s. 160 og 253.

den nordiske provins kan imidlertid tælle, at de rent kommunikationsmæssigt havde en lidt perifer placering uden direkte kystbeliggenhed og med en relativt vanskelig farbar landevej fra de omkringliggende landskaber. For Lödöses vedkommende hjalp det sikkert heller ikke, at byen i 1304 og igen i 1368 og 1455 meldes ødelagt under de urolige tiders mange militære grænsestridigheder, hvorfra klosteret næppe gik fri. Det alvorligste slag kom dog givetvis med Lödöses delvise nedlukning i 1473 og anlæggelsen af et nyt vestsvensk handelscentrum længere nede ad Götaelven i Nya Lödöse. Gamla Lödöse fortsatte dog som købstad af mere lokal betydning helt frem til reformationen, og det samme gjorde byens dominikanske konvent, der altså ikke flyttede med den internationale handel til Nya Lödöse - hvor i stedet franciskanerne slog sig ned i 1481.

I nogle henseender var de vestgøtiske klostres geografiske placering imidlertid ingen ulempe - tværtimod. Om man skulle finde et centralt samlingssted for alle ordenens klostre i både Sverige og Norge, så var Skara tilsyneladende et oplagt valg. Det var i hvert fald valget for den pavelige nuntius og kollektor Petrus Gervasii, der i årene 1330-34 havde fået den utaknemmelige opgave at skulle inddrive udestående korstogstiender fra de nordiske kongerigers bisper. Af hans ganske detaljerede regnskaber fra opholdet i Skandinavien fremgår det, at han ikke blot ved gentagne lejligheder tog lokale prædikebrødre i sin betalte tjeneste, ofte som budbringere til bisperne i fjerne egne (der ellers havde det med at gemme sig i udkanten af deres stifter, hver gang han selv kom på besøg). Under sit ophold i Norden synes den pavelige skatteopkrævers vigtigste opholdssteder at have været dominikanerklostrene i Roskilde, Lund og Skara.⁹ Da turen kom til de norske bisper i vinteren 1333, var det fra klosteret i Skara, at Petrus Gervasii fremsendte dem bud om sit ærinde, og det var ligeledes i Skara Kloster, at han hen på sommeren kunne modtage den indsamlede korstogstiende fra Östergötland og Gotland.¹⁰ At også konventet i Lödöse kunne hævde en central beliggenhed udover det regionale niveau fremgår af, at klosterkirken i 1442 dannede rammen om valg af en ny unionskonge med deltagelse af delegerede fra det ganske Norden.¹¹

9 *Diplomatarium Danicum* 2. rk. bind XI nr. 152.

10 *Diplomatarium Danicum* 2. rk. bind XI nr. 12, nr. 35 og nr. 36.

11 Carlsson & Ekre 1980, s. 17.

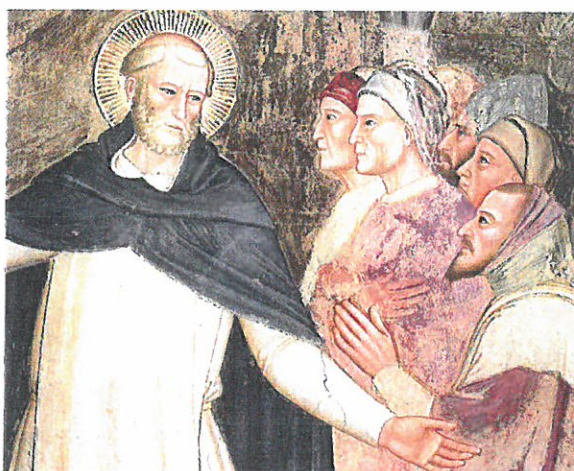
Den dominikanske prædiken og terminering i Västergötland

Middelalderens prædikebrødre varetog flere funktioner. Paven brugte dem som sin indsatsstyrke imod spirende kætteri og som ledere ved inkvisitionsdomstolene, hvilket også gælder i de meget få eksempler på kættersager, der haves her fra Norden. Dertil stod brødrene især i 1200-tallet for opgaven med at prædike korstog til Det Hellige Land, det hedenske Baltikum og imod Kirkens øvrige fjender; en opgave, der også indebar at hjælpe med indsamlingen af korstogstiender til pavekirken. Kongerne brugte prædikebrødrene som diplomater i forholdet til andre fyrstehoffer og især i relation til kurien, hvor der op gennem det meste af 1300-tallet sad en nordisk dominikaner i Avignon eller Rom som pavelig pønitentiar for de nordiske lande. Selvom både diplomattjenesten og korstogsadministrationen kunne være vigtige nok, så var det dog kun at regne for mindre nicher i den dominikanske portefølje i middelalderens Norden. Dominikanerordenens absolute hovedindsatsområde var undervisning. En undervisning i den kristne lære, der dels tog sigte på Kirken selv, dels på det verdslige samfund udenfor Kirken.

De mange oprettelser af dominikanske konventer ved domkapitlerne sigtede som nævnt på at gøre bisperne og kannikkerne bedre rustede til at opbygge en stærk kirke i de respektive stifter, hvor det var domskolernes opgave at uddanne stiftets sognepræster. Prædikebrødrene bidrog også direkte til præsteuddannelsen ved at åbne deres klosterscholer for sekulære gejstlige, samt nok så vigtigt gennem brødrenes såkaldte "terminering", hvor de rejste rundt i landområderne for at prædike og indsamle almisser til konventet, men hvor de også havde lejlighed til at tale teologi med de sognepræster, i hvis kirker de prædikede og i hvis præstegårde de sandsynligvis ofte har overnattet. Selvom prædikebrødrene især virkede gennem ordet og altså søgte at påvirke deres medmennesker med from og opbyggelig tale, så var det også et bevidst ønske fra ordenens ledelse, at de tillige skulle påvirke og inspirere deres omgivelser gennem en forbillig ageren. Dette gjaldt i det daglige med en from, næstekærlig, ydmyg og nøjsom levevis hos den enkelte broder, hvilket såvel sekulære præster som verdslige lægfolk kunne være godt tjent med at efterligne. Men også i mere kirkelige anliggender, såsom afviklingen af

messer og hele den liturgiske opsætning, skulle prædikebrødrene gennem deres åbne gudstjenester danne forbillede for omverdenen. Imod hvad man måske umiddelbart skulle forvente, synes dette ideal om at være gode *role-models* faktisk at have været endnu stærkere hos dominikanerne end hos franciskanerne, hvor fattigdomsidealet ellers generelt havde større vægt. Dette kommer bl.a. til udtryk i, at mens den franciskanske generalminister Bonaventura i midten af 1200-tallet påpegede, at hans brødre ved at prædike på så mange markedspladser som muligt kunne nå ud til mange tilrejsende bønder, så var hans samtidige, dominikanske kollega Humbert af Romans mere orienteret på at samle store stærke konventer i de allerstørste byer, ikke mindst stiftsbyerne, idet livet i disse byer i sig selv dannede forbillede for provinsen. Kunne man forbedre de kristne kundskaber og levemåden hos befolkningen i de store byer, ville folk fra de mindre byer og ude fra landet altså af sig selv tage ved lære.¹²

Prædikebrødrenes vej til at forbedre verden gik altså dels gennem oplæring af andre præster og gennem en forbilledlig adfærd, men først og fremmest handlede det om at prædike. Brødrene prædikede fra deres egne klosterkirker, fra de sekulære sognekirker og i slotskapper, på kirkegårde, gader og torvepladser. Og selvom generalmesteren Humbert havde antydnet, at de gode ord af sig ville diffundere ud til bønderne, så indgik det også som en væsentlig del af prædikebrødrenes gerning at drage ud af konventernes hjembyer - altid to brødre sammen - til nabobyerne og de mellemliggende landsbyer og hovedgårde, hvor der ligeledes blev prædikeret til folket. Der er bevaret en

En prædikebroder taler for en forsamling, mens en anden giver syndsforladelse efter at have modtaget skrifte. Detaljer fra fresco ("Prædikanternes mission i Kirken") af Andrea Bonaiuto (†1377); i Santa Maria Novella, Firenze.

12 Walter Simons, *Stad en apostolaat - De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225-ca. 1350)*, Brussel 1987, s.70.

del dominikanske prædikensamlinger, der kan betegnes som en slags vejledninger og råskitser til brødrenes prædikener, hvis endelige udformning den enkelte broder selv stod for. Jeg er ikke bekendt med, at der skulle være bevaret nogle sådanne netop fra Västergötland, men sammenligning af materialet fra det øvrige Europa viser imidlertid også, at bortset fra sproget og anvendelsen af lokalkendte eksempler, så var prædikernes indhold og metodiske opbygning meget almen-gyldig på tværs af landegrænserne. Dermed ikke sagt, at der altid prædikedes det samme. Af de omtalte prædikensamlinger fremgår det, at de dominikanske prædikener kunne antage mange former alt efter målgruppen og formålet. I Norden var prædikener rettet imod kættere som nævnt ikke så tiltrængte, hvorimod en mere missionerende prædikenindsats orienteret på hedninge og nyligt kristnede samfund menes at have haft stor betydning for 1200-tallets prædikebrødre i Svealand, Uppland og Finland. I Västergötland har kristendommen derimod efter alt at dømme været så solidt funderet ved prædikebrødrenes komme, at indsatsen her i højere grad har mindet om den i Danmark og Norge; dette indikeres bl.a. af den meget store tæthed af overvejende romanske kirker i landet omkring Skara, der også blev hjemsted for Sveriges første biskop.¹³ Her handlede det derfor ikke længere om at omvende eller sikre folket for kristendommen, men om at få folket til virkelig at forstå, hvad de grundlæggende kristne idéer og værdier gik ud på. En slags "3. generations-mission", som der tilsyneladende også var stor efterspørgsel på i befolkningen, hvor der konsekvent op gennem resten af middelalderen i hele Norden klagedes over for få og for dårlige sognepræster, især ude i landdistrikterne. De gode kristne blandt lægfolket gjorde sig tanker og stillede spørgsmål om teologiske forhold, som de sekulære præster ikke kunne svare tilfredsstillende på, og de øvrige sognebørn, som måske tog budene knapt så tungt, lod sig ikke let overbevise af halvhjertede sognepræsters tågede ord. Overfor begge grupper var prædikebrødrene at betragte som Kirkens specialtrænede indsatsstyrker.

Brødrenes prædikengerning og den tilknyttede, livsvigtige indsamling af almisser til konventets daglige overlevelse foregik som nævnt ikke kun i konventets hjemby, men også i andre byer og ude i land-

13 Bertil Nilsson, *Sveriges kyrkohistoria. Missionstid och tidig medeltid*, bind 1, Stockholm 1998, s. 86-87.

områderne. Denne ekstra-urbane prædiken- og tiggergang gik under betegnelsen "terminering", hvilket skyldes, at provinsens øverste råd til hvert konvent nøje havde udstukket de ydre grænser (*termini*) for, hvor langt brødrene måtte drage ud. Termineringen er et relativt ubeskrevet blad af tiggerordenernes historie, hvilket dels hænger sammen med, at kildematerialet til dens belysning generelt er meget sparsomt, dels at tiggerordenene af historikerne traditionelt er blevet behandlet som et udpræget storbyfænomen, hvor den rurale side derfor er blevet noget negligeret. Specielt i Norden har middelalderens byer imidlertid været af en så begrænset størrelse, at det er urimeligt at forestille sig, at indsamling af almisser indenfor murene alene har kunnet brødføde et konvent - og nogle steder to eller endog tre konventer - bestående af 12-40 brødre, foruden byernes øvrige fromme stiftelser og de egentlige tiggere. Selv i en så urbaniseret region af middelalderens Europa som Flandern er det blevet påvist, at de rurale termineringsdistrikter havde særdeles stor betydning for konventernes overlevelse. Sågar prædikebrødrene i Brugge, en af Nordvesteuropas vel nok rigeste stæder i senmiddelalderen, havde deres faste gang ude i de nordvestflamske landområder for at bringe penge, mad, tørv og andre naturalier med sig hjem til klosteret.¹⁴ Præcis det samme må vi formode har foregået i eksempelvis Västergötland.

Det er imidlertid vanskeligt - for ikke at sige umuligt - at udpege de konkrete termineringsdistrikter for konventerne. Generelt kender vi så godt som ingen af termineringsområderne i Norden, og i det før-omtalte Flandern, hvor de kan kortlægges forholdsvis nøjagtigt, viser de sig for det første at forholde sig ret frit til andre kendte verdslige og gejstlige grænseforløb, og for det andet har de ændret sig gennem flere omlægninger efterhånden som samfundsudviklingen nødvendiggjorde det. I tilfældet Västergötland kan man som udgangspunkt formode, at i hvert fald brødrene i Skara har holdt sig indenfor stiftets grænser, hvor de har kunnet betjene det forholdsvis rige og tætbefolkede sletteland imellem søerne og ned mod Bogesund. Derimod er det nok begrænset, hvor ofte man har set dem i de mere tyndt befolkede egne i stiftets nordlige del hinsides Vänern, muligvis med undtagelse af sognene umiddelbart omkring søen, hvortil de har

14 Piet De Pue, *Geschiedenis van het oud Dominikanenklooster te Brugge (1233-1796)*, Leuven 1981, s. 26; Simons 1987, s. 72-89.

Franciskanske gråbrødre og dominikanske prædikebrødre i inderlig samtale. Maleri af Jacopo Vignali (1594-1664). Michelangelos Hus, Firenze.

kunnet sejle. De terminerende brødre har sandsynligvis ofte fået logi hos lokale sognepræster og på de adelige hovedgårde, men i de større, fjerntliggende byer som Bogesund og Hjo er det heller ikke utænkeligt andet end at de har lejet eller ejet et hus, hvor de kunne tage ophold på deres rejser. I nogle huse boede der endda permanent udstationerede brødre, i så fald ofte ældre og særligt pålidelige folk, som en så stor

frihed turde tillades. Sådanne termineringshuse var ganske udbredte i det øvrige Europa og kendes også fra en håndfuld steder i Norden, bl.a. i Malmö, Uppsala og Stockholm. Der kan sagtens tænkes at have været betydeligt flere, da de gennemgående ikke vil gøre meget væsen af sig i kilderne, men noget reelt belæg for termineringshuse i Västergötland haves ikke.

Konventet i Lödöse har utvivlsomt også haft et termineringsdistrikt, men det har formentlig været en del mindre end Skarakonventets. Dette skyldes ikke den beskedne forskel på konventernes aldre og den allerede omtalte interne rangordning, men derimod det faktum, at Lödöse - så længe byen havde sine handelsprivilegier - havde et langt større økonomisk potentiale indenfor sine bymure end Skara havde. Dermed behøvede brødrene ikke et lige så stort ruralt opland. Dertil kom, at prædikebrødrene i Skara skulle dele domkirkebyen med franciskanerne, hvorimod de var ene om (Gamla) Lödöse. Den delvise flytning af handelslivet fra Lödöse til Nya Lödöse i 1473 har selvsagt haft særdeles stor betydning for Lödösekonventets økonomiske fundament. Nu var der ikke noget formelt til hinder for, at de kunne udsende terminerende brødre til den nye handelsby længere nede ad Götaelven, hvilket de sandsynligvis også flittigt har gjort, men dertil kom det problem, at franciskanerne fra 1481 nedsatte sig i Nya Lödöse. Et franciskansk konvent i byen har ikke nødvendigvis udelukket dominikanske brødre fra adgang til at prædike og tigge,

men det har i hvert fald medført en vis "udebanestatus" for prædikebrødrene. Man kan derfor forestille sig, at der i tiden omkring anlæggelsen af Nya Lödöse er opstået behov for en reformering af de dominikanske termineringsdistrikter i Västergötland, hvor konventet i Gamla Lödöse - hvis ikke der skulle skæres betragteligt ned i antallet af brødre - har haft brug for et nyt og større ruralt opland at basere sig på.

Set ud fra et ordensmæssigt synspunkt var der ikke noget problem i, at brødre fra Lödöse kunne terminere hinsides norskegrænsen i det sydligste Bohuslän eller sågar nede i det nordlige Halland, hvor det nærmeste dominikanske konvent var placeret i Halmstad. Rigspolitisk blev det dog op gennem unionstiden stadig mindre velset, at brødre fra ét rige drog på terminering i et andet - hvilket Skarakonventet skulle erfare i reformationsårene. I Bohuslän måtte man endvidere også påregne faglig konkurrence fra to franciskanske konventer i Marstrand og Kungahälla. Her synes også Dominikanerordenen i slutningen af 1400-tallet at have haft planer om oprettelsen af et konvent på den norske side af grænsen i Uddevalla, hvilket altså rent tidsmæssigt kunne hænge sammen med den økonomiske og politiske udvikling i regionen, men det er uvist, hvor langt man kom med disse overvejelser.¹⁵

Dominikanerklostrenes beliggenhed i stadsgeografien

Mange steder i Europa blev tiggerbrødrenes klostre placeret i byernes udkant, både inden og uden for bymurene. Flere klostre var ligefrem bygget ind bybefæstningens mure, bl.a. det store Saint-Jacques Kloster i Paris. Samme perifere, placeringsmæssige tendens ses for de nordiske dominikanerklostre, hvor man dog bør tage byernes generelt begrænsede arealomfang med i betragtning. I de fleste nordiske middelalderstæder ville en klosterkirke således både kunne ligge få minutters gang fra byens centrum, og samtidig have en i gennemsnit ca. 2 hektar stor klostergrund, der strakte sig ud til bymuren.

Der har været lanceret forskellige teorier om baggrunden for klostrenes perifere placering i byplanen, men formentlig har der først

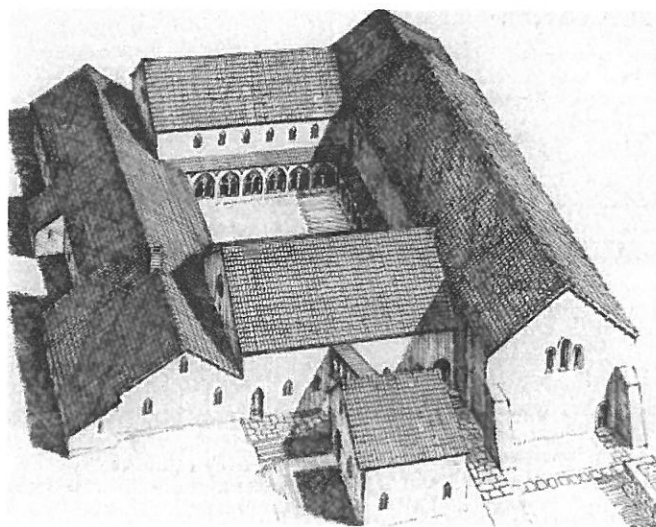
15 Alf Tore Hommedal, "Olavsklostret i Oslo - Eit dominikananlegg frå høgmedelomalderen", i *Årbok* 1987, Oslo 1987, note 1, s. 154.

Prædikebrødrene bar en sort kappe over deres ellers hvide ordensdragt, når de opholdt sig uden for klosteret. Man så dem desuden altid kun to og to (eller flere), når de gik rundt i byens gader og talte med folk. Billedet forestiller en diskussion imellem Dominik og en købmand. Detalje fra alterbillede af Fra Angelico c.1434; oprindeligt i klosterkirken i Fiesole, nu på Louvre, Paris.

og fremmest været tale om praktiske årsager; ude langs bymurene var der bedst plads og her var grundene billigst. I Frankrig og Flandern kan der spores en generel tendens til, at tiggerklostrene ofte lå relativt tæt på byportene, en tendens der ikke mindst er tydelig for Dominikanerordenen, hvorimod franciskanerne i større grad lagde deres klostre tæt ved byernes markedspladser.¹⁶ De dominikanske klosteranlæggelser kan siges at have været præget af to modsatrettede interesser. På den ene side var det afgørende at have gode tilgangsforhold fra byens trafikerede strøg, men dertil havde brødrene også brug for ro og fred til deres studier. I 1530'erne var prædikebrødrene i den skotske by Montrose af ukendte årsager blevet overført til byens hospital, hvor de efter en tid indtrængende bad kongen om at måtte komme tilbage til deres kloster, idet hospitalet lå i en travl

¹⁶ Simons 1987, s. 124-125 og 128.

*Reelt ved vi næsten intet om, hvordan dominikanerklostrene i Skara og Lödöse har set ud. Tiggerklostrene fulgte dog langt hen ad vejen den samme grundmodel bygget op om et firfløjet anlæg bestående af en kirke og tre beboelsesfløje omkring en åben klostergård omkranset af en klostergang. Det skal dog pointeres, at det firfløjede anlæg sjældent stod færdigt før ved middelalderens slutning; i 1200- og 1300-tallet bestod klostrene ofte blot af en kirke og en østfløj til beboelse. Eksemplet her er en rekonstruktionstegning af dominikanerklosteret i Oslo. Tegning af Øyvind Hansen, i: Morten Krogstad & Erik Schia, *Vandring i Gamlebyen*, Oslo 1982, fig. 35.*

gade, " ..hvor støj, trafik, uro og tumult forhindrer nævnte brødre fra at holde såvel gudstjeneste som deres regelpligtige timer i stilhed."¹⁷

Det umiddelbart bedste kompromis ville være at placere klosteranlægget lige på kanten af det egentlige byområde, enten helt ud til et af byens hovedstrøg eller ganske kort derfra, så et lille stræde på højst hundrede meter gav adgang dertil. Særligt eftertragtede var gader, der førte ud til byporte, hvorfra der var vigtige vejforbindelser ud til oplandet og andre byer. Dertil synes prædikebrødrenes klostre ofte lagt, så de havde relativ kort afstand til et eventuelt domkapitel eller en kongelig residens. I modsætning til eksempelvis cistercienserne kan der kun på det overordnede plan opstilles en standardmodel for et tiggerklosters udseende. Årsagen hertil er dels, at tiggerbrødrene var nødsaget til at indrette deres byggeri efter den grund, de fik stillet til rådighed indenfor byområdet, samt at byggeriet som regel foregik etapevis over flere århundreder, efterhånden som økonomien og

¹⁷ Foggie 2003, s.97.

Fig. 2. Rekonstrueret kort over middelalderens (Gamla) Lödöse. Efter Kristina Carlsson og Rune Ekre, "Gamla Lödöse", 'Medeltidsstaden' rapport nr. 21, Stockholm 1980, kort 10, s. 79.

behovet var til det. Men dertil kom et bevidst ønske om at udforme klosteranlægget, så det bedst muligt udnyttede de givne forhold netop ud fra ovennævnte modsatrettede interesser om dels nær adgang til de mange mennesker og dels et roligt område at dyrke studierne og klosterlivet i. Derfor ser man så godt som altid, at selve klosterbygningerne var placeret på den del af klostergrunden, der lå tættest på byens centrum eller hovedstrøg, hvorved resten af grunden ville ligge mere fredeligt og beskyttet hen. Og hvor man hos cisterciens-

serne og benediktinerne altid ville forvente at finde klosterkirken i den nordlige del af det firfløjede klosteranlæg, så udgjorde den hos dominikanerne og franciskanerne lige så ofte sydfløjen, idet kirken blev lagt så tæt på folket som muligt, hvorved man ikke blot lettede borgernes adgang til klosterkirken, men tillige kunne have sine studie- og boligfløje i en lidt beskyttet afstand fra gadelarmen.

Som så mange andre af Nordens dominikanerklostre blev de vestgøtiske klostre revet ned på kongelig ordre umiddelbart efter reformationen. Desværre lige så typisk er, at det fortsat er relativt begrænset, hvad der kan siges om bygningsanlæggenes fysiske udformning. Bedst er situationen i Lödöse, hvor ikke mindst Carl af Ugglas' udgravninger i 1920'erne lykkedes at afdække klosterkirkens grundform, samt kirkens sammenbygning med de nord for liggende vest- og østfløje.¹⁸ Beliggenheden er helt i overensstemmelse med mønsteret kendt fra resten af Norden og Nordvesteuropa. Klosteret har ligget i den nordøstlige udkant af middelalderbyen, umiddelbart nord for den nordlige arm af Ljudaåens udløb i Götaelven (se fig. 2). Den tilhørende klostergrund må have ligget yderligere nordøst herfor, hvor der bl.a. er fundet et gammelt teglbrug. Kommunikationsmæssigt har klosteret ligget godt placeret ved hovedindfaldsvejen fra Skara, hvor denne krydsede åen og delte sig i den sydgående S:t Peders väg og den vestgående Långegatan, middelalderbyens to hovedstrøg. Muligvis har der i udfletningsområdet indenfor bymuren endda ligget et torv. Helt efter modellen udgjorde klosterkirken i Lödöse klosterets sydfløj og lå dermed så tæt på byområdet som muligt. Rejsende fra Skara og det øvrige Västergötland kom næsten helt ind til kirkekorets murværk, inden vejen drejede og førte dem ned til byporten, men den officielle adgang for besøgende gik via et sidestrøg

Senmiddelalderligt klosterkirkebyggeri. Det var ikke usædvanligt, at der gik 20-30 år eller endnu mere fra tiggerklostrenes stiftelse til kirkens indvielse. Tegning af Jacques de Guise i skriftet *Chroniques de Hainault*.

18 Carl R. af Ugglas, *Lödöse (Gamla Lödöse) historia och arkeologi*, Göteborg 1931.

fra Långegatan, der førte over åen og de ca. 100 meter op til området foran kirkens vestgavl, hvor klostermuren åbnede sig og førte ind til klosteret og kirken. Foran kirkens vestgavl har der muligvis ligget en lille torveplads, hvilket en bredning i stenbrolægningen kunne indikere.¹⁹ Sådanne små "vestgavlspladser" kendes fra adskillige andre dominikanske klosterkirker i og udenfor Norden.

Betydeligt mere begrænset er vort kendskab til dominikanerklosteret i Skara, hvor vi faktisk end ikke kender klosterets præcise beliggenhed. Det ligger dog fast, at klostergrunden skal findes i middelalderbyens sydlige udkant. Dermed må det konstateres, at konventet i forhold til domkapitlet har været placeret på den modsatte side af bymidten og domkirken, idet kapitlet formodentlig er blevet anlagt på domkirkens nordside.²⁰ Men jævnfør den tidligere bemærkning om afstandenes begrænsede betydning indenfor Nordens middelalderbyer kan det påpeges, at der alligevel ikke har været mere end 3-400 meters gang fra klosteret til kapitlet. Med sin sydlige beliggenhed har klosteret til gengæld ligget godt placeret for de sydgående landevejsforbindelser fra domkirkebyen ud til Västgötasletten. Selvom der som nævnt ikke er mange konkrete belæg at bygge på om selve klosterbygningernes udformning i Skara, så kan det på rent hypotetisk plan ved sammenligning med kendte tiggerklostre fra det øvrige Norden kraftigt sandsynliggøres, at klosterkirken her har dannet anlæggets nordlige fløj.

Dominikanerne og reformationen i Västergötland

Det sidste kapitel af Västergötlands dominikanske historie blev skrevet i tiden omkring den lutheranske reformation - akkurat som det er tilfældet med tiggerordenerne og den katolske kirke som helhed i middelalderens Norden. De dominikanske prædikebrødre og de franciskanske gråbrødre kom til at spille en hovedrolle i reformationstidens religiøse opgør. Som altid udgjorde de Romerkirkens intellektuelle stormtropper, dem der ude i det lokale skulle bekæmpe kætterske tanker med klar prædiken om tingenes rette sammenhæng, og derfor var det naturligt også tiggerbrødrene, der blev de lutheranske prædikanter hovedmodstandere. Dette forhold har fået ganske stor betydning for tiggerbrødrenes historiske eftermæle, idet historien som

19 Carlsson & Ekre 1980, s. 78-79.

20 Ragnar Sigsjö, *Skara, 'Medeltidsstaden'* rapport nr. 24, Stockholm 1980, s. 15-16.

Prædikebrødrene og den sekulære kirkes gejstlige stod som regel hinanden ganske nær. I Västergötland må dette ikke mindst forventes at have været gældende i bispestaden Skara. Billedet, der forestiller Sankt Dominik og Sankt Nikolaus, er en detalje fra et alterbillede af Fra Angelico 1437; oprindeligt i Perugia San Domenico Kirke, nu i Pinacoteca Vannucci, Perugia.

bekendt skrives af vinderne, og datidens vindere og deres efterkommere var bestemt ikke venligt stemt overfor dominikanske og franciskanske tiggerbrødre. Det er først og fremmest i dette miljø, at billedet af senmiddelalderens fede, griske og ugudelige "tiggermunk" er skabt.

Reformationen var naturligvis først og fremmest et religiøst opgør imellem to forskellige syn på kristendommens rette forståelse, hvor dominikanere og franciskanere repræsenterede den ene front og de lutheranske reformatorer den anden, men i de nordiske lande - såvel som i resten af Europa - blev reformationen i høj grad også del af et verdslig-politisk magtopgør. I Danmark indgik reformationen i en tronkamp mellem to grene af kongehuset, hvortil kom en handelskrig og et socialt oprør, mens reformationen i Sverige involveredes i Gustav Vasas løsrivelse af riget fra de danske unionskonger.

I begge lande begyndte reformationen dog som et reelt, teologisk opgør. En af de første nordiske reformatorer var Olavus Petri (Olov Petersson), en diakon uddannet i Wittenberg og kansler for biskoppen i Strängnäs. Ikke mindst tiggerbrødrene indtog en naturlig plads blandt hans aversioner, og han stod da også for den første kendte "anti-fraternale" prædiken i Sverige fra domkirken i Strängnäs i 1523. Ifølge Olavus Petri var tiggerordenene blevet skabt af djævelen, og Gud havde valgt at plage menneskeheden med disse tiggerbrødre på samme måde som han havde sendt padder og græshopper ind over Egypten. Mens lutheraneren Olov især var forarget over brødrenes tiggeri, så var deres megen rejsen omkring en gammelkendt torn i øjet langt ind i katolske kredse. Erasmus af Rotterdam kaldte nedladende tigger-

brødrene for "Roms satellitter" og mente, at de burde fratages deres ret til at prædike. I Västerås gjorde den birgittinske biskop Peder Månsson sig til talsmand for lignende synspunkter i en opfordring til Gustav Vasa, ikke mindst hvad angik tilrejsende danske tiggerbrødre fra Skåne.²¹ Og netop det nationale element i tidens spændte rigspolitiske klima skulle blive et fatalt punkt for de svenske tiggerbrødre af begge ordener.

Dalabøndernes oprør i midten af 1520'erne

havde tilsyneladende deltagelse af såvel dominikanske som franciskanske tiggerbrødre. Både norske og svenske prædikebrødre fra konventet i Västerås havde ifølge kong Gustav Vasas anklager opildnet til den første opstand i 1525, hvorfor broder Nils Karlsson blev ført til Stockholm, hvor han dømtes for forræderi og blev frataget sin præstegerning, hvorpå han henrettedes ved halshugning. Angiveligt var det ikke mindst de norske brødre i Västerås, der var kilden til al uroen. Derfor meddelte Gustav Vasa ordenens svenske generalvikar Martin Skytte, som kongen senere gjorde til biskop i Åbo, at han havde udnævnt broder Nils Andersson til prior i Västerås, og at han pålagde generalvikaren at rejse dertil sammen med den nye prior for at få smidt de norske brødre ud af landet. En sådan ekstern indblanding i besættelsen af en dominikansk priorpost var helt uhørt (faktisk den eneste jeg er stødt på i Norden) og understreger, hvor ekstraordinært kritisk situationen allerede da var for de svenske præ-

Sankt Dominik og hans ordensbrødre i refektoriet, hvor englenerne serverer for dem. Øverst til venstre står en broder på et pulpitur i færd med at læse højt af skrifterne for de spisende brødre. Dominik sidder midt for på priorens plads under den klokke, som prioren slår på for at markere læsningens start og slut. Detalje fra maleri ("Marias kroning") af Fra Angelico c.1434. Oprindeligt på altertavle i klosterkirken i Fiesole; nu på Louvre, Paris.

21 Martin Berntson, *Klostren och reformationen - Upplösningen av kloster och konvent i Sverige 1523-1596*, Göteborg 2003, s. 91-93.

dikebrødre. På det store rigsrådsmøde i sommeren 1527, der i øvrigt blev afholdt netop i dominikanerklosterets kapitelsal i Västerås, blev tiggerbrødrene af de indkaldte vidner fra bonde- og borgerstanden udpeget som uroens sande bagmænd, og det blev derfor foreslået, at ordenernes frihed burde begrænses kraftigt. Anmodningen blev nådigt efterkommet af kongen, idet tiggerbrødrene herefter kun måtte terminere i to gange fem uger om sommeren og vinteren, og resten af året skulle de helt holde sig indenfor deres klostre. Dette påtvungne *stabilitas loci* i 42 uger om året var det reelle dødsstød for tiggerordenerne i Sverige, der blev kraftigt affolket i årene efter 1527. Allerede i 1528 var situationen blevet så alvorlig for prædikebrødrene oppe i Svealand, at de flere steder selv valgte af forlade klostrene i samlet flok. En sørgeligt mager påske udløste få dage efter højtiden konventets lukning i Västerås, mens det samme skete i Stockholm hen mod jul. I 1529 synes også dominikanerkonventet i Sigtuna at være nedlagt, idet kong Gustav dette år forordnede, at alle byens sogne skulle lægges sammen og fremover benytte klosterkirken som fælles sognekirke. Det må ligeledes antages, at konventet i Strängnäs er blevet opløst i vinteren 1528-29.²²

I Västergötland var stemningen tilsyneladende knapt så fjendtlig over for prædikebrødrene - i hvert fald i begyndelsen. Uvist hvorfor havde konventet i Skara således modtaget en af de ellers ganske sjældne "tiggerdispensationer" fra forordningen af 1527, således at de kunne færdes udenfor klosteret hele året. Denne kongelige dispensation blev imidlertid annulleret i december 1530, hvor Gustav Vasa anklagede brødrene i Skara for at have givet ophold til en udenlandsk broder Sverker til trods for, at denne

Ved de daglige tidebønner mødtes en stor del af konventet i klosterkirken, hvilket især ved "fyraftensgudstjenesten" vesper ofte trak mange tilskuere til kirken, hvor prædikebrødrenes salmesang var et populært indslag i byens kulturliv. Billedet viser et udsnit af Dominikanerordenens helgener. Detalje fra altertavle malet af Fra Angelico c.1420-25; oprindeligt i San Domenico Kirke, Fiesole, nu i National Gallery, London.

²² Berntson 2003, s. 90-97 og 112-115.

Reformationstidens klassiske syn på den lidet sympatiske "tiggermunk", som han blev fremstillet i modstanderpartiets propagandaskrifter - her i et tysk træsnit fra 1547

var erklæret *persona non grata* i Sverige. Herefter skulle brødrene både melde udgang og tilbagekomst til Skarabispen Sven Jakobsson, som desuden af kongen blev opfordret til om muligt at lade klosteret lukke helt og overføre konventet til det "da formentlig tomme" kloster i Sigtuna. Dertil pålagde kong Gustav sine lagmænd, lensmænd og fogeder i Skara stift at holde et vågent øje med prædikebrødrene, så de ikke drog rundt i stiftet uden bispens tilladelse. Hvis brødrene i den sammenhæng tillod sig at fremvise det dispensationsbrev, som kong Gustav i sin tid havde tildelt dem, skulle det straks konfiskeres. Om biskop Sven fulgte sin konges opfordring, og præcis hvornår og hvordan prædikebrødrene forlod Skara, melder kilderne ikke noget om. Byens dominikanske epoke har dog formentlig allerede været bragt til ende

i 1530, hvor Gustav Vasa gav sin statholder tilladelse til at ødelægge konventet, og i hvert fald senest i 1540, idet hr. Birger Nilsson dette år fik kongelig beføjelse til at tage så meget tegl han havde brug for fra dominikanerklosteret i Skara til slottet i Läckö.²³ Trods sine egne økonomiske problemer siden 1473 eksisterede det dominikanske konvent i Lödöse helt frem til reformationsårene, men så var enden også nået her. I 1529 meddeler rentekammerets regnskabsbøger, at alle Lödösekonventets værdigenstande af ædelt metal var blevet konfiskeret, og i 1532 bortforlemede kongen en gård tilhørende klosteret, hvilket indikerer, at konventet da var opløst. Klosterbygningerne er formentlig blevet nedrevet sammen med det meste af den øvrige by på kongens ordre i løbet af 1530'erne.²⁴

Både i Skara og i Lödöse kan man således hævde, at der var konkrete og praktiske forklaringer på, at prædikebrødrenes klostre så

²³ Sigsjö 1980, s. 15.

²⁴ Berntson 2003, s. 106 og 119.

hurtigt blev jævnet med jorden. Også på dette punkt er udviklingen i Västergötland imidlertid yderst repræsentativ for provinsen Dacia som helhed. Det er således påfaldende så få af Nordens dominikanerklostre, der overlevede reformationsårene, og da det samme gælder for det skriftlige materiale, som må have være samlet i klostrene, kan man ane et mønster, hvor de reformerte konger i både Sverige og Danmark ønskede at sikre deres rigers nyvundne frihed fra pavekirken ved så hurtigt og effektivt som muligt at destruere alle prædikebrødrenes skriftlige belæg for konventernes ejendomme og privilegier, såvel som brødrenes fysiske levesteder. Og set fra et dominikanerhistorisk synspunkt lykkedes begge de gode konger desværre ganske godt med deres forehavende.